

к 96

3189-р

НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені М. П. ДРАГОМАНОВА

КУЧМАН ІГОР МИКОЛАЙОВИЧ

УДК 81'366.55 : 811.161.2

**ФУНКЦІОНАЛЬНО-СЕМАНТИЧНА КАТЕГОРІЯ
КАУЗАТИВНОСТІ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ**

10.02.01 – українська мова

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

НБ НПУ

100068863

Київ – 2011

1827
НБ НПУ ім. М.П. Драгоманова

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано на кафедрі української мови Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України.

Науковий керівник: доктор філологічних наук, професор
ПЛЮЩ Марія Яківна,
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова,
завідувач кафедри української мови.

Офіційні опоненти: доктор філологічних наук, професор
СТЕПАНЕНКО Микола Іванович,
Полтавський державний педагогічний
університет імені В. Г. Короленка,
завідувач кафедри української мови;

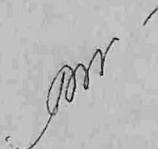
кандидат філологічних наук, доцент
КАРПАЛЮК Валентина Семенівна,
Кам'янець-Подільський національний
університет імені Івана Огієнка,
завідувач кафедри мовознавчих дисциплін.

Захист відбудеться “15” березня 2011 року о 10 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 26.053.04 у Національному педагогічному університеті імені М. П. Драгоманова, 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

Автореферат розіслано “ 14 ” лютого 2011 року.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

А. В. Висоцький

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Останнім часом у лінгвістиці загалом і в українському мовознавстві зокрема зростає науковий інтерес до вивчення універсальних мовних категорій. Об'єктом уваги дослідників стає функціональний діапазон граматичних форм різних класів слів, які репрезентують поняттєвий зміст реалій об'єктивної дійсності, таких, як простір, час, причина, наслідок, мета, умова та ін.

До таких категорій належить каузативність (причиновість) як універсальна категорія, яку трактують в аспекті логіко-філософського, онтологічного та лінгвістичного вияву її семантики. В українській мові каузативність представлена системою різнорівневих одиниць, які втілюють семантику поняттєвої категорії причиновості в різних її виявах.

Ядром категорії каузативності є дієслово як клас ознакових слів, що займають позицію предиката. Засобами вираження каузативних відношень виступають також іменники, які виконують функцію предикатива у простих реченнях, прийменниково-відмінкові форми іменників і прислівники як обставинні поширювачі в структурі простого ускладненого речення, сполучники та аналоги сполучників у структурі складних речень. Імплицитний вияв каузативності має свою розгалужену систему засобів, переважно на синтаксичному рівні.

Початок дослідження каузативності було покладено у працях О. О. Потєбні, А. Мейє, Ш. Баллі, Л. Теньєра. Вагомий внесок у розвиток теорії каузативності зробили українські вчені Л. А. Булаховський, Й. Ф. Андерш, О. С. Мельничук, В. М. Русанівський, І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська, А. П. Грищенко, Н. В. Гуйванюк, С. І. Дорошенко, П. С. Дудик, А. П. Загнітко, М. Ф. Кобилянська, І. К. Кучеренко, О. І. Леута, М. В. Мірченко, М. Я. Плющ, І. І. Слинько, М. І. Степаненко, В. Д. Шинкарук, К. Ф. Шульжук та ін. На матеріалі інших мов до проблеми каузативних відношень зверталися Ч. Філлмор, Дж. Лайонз, В. А. Белошапкова, Ю. Д. Апресян, А. Вежбицька, М. В. Всеволодова, Г. О. Золотова, С. Д. Кацнельсон, Т. А. Кільдибекова, Б. Комрі, Л. І. Куликов, В. П. Недялков, Н. К. Онипенко, О. В. Падучева, Г. Г. Сильницький, Т. А. Яценко та ін.

В українському мовознавстві каузативність як мовна категорія не знайшла однозначного витлумачення, складові семантики цієї категорії описані частково. Досі окремі виражальні засоби категорій *причина* і *наслідок* були об'єктом різних досліджень в українській лінгвістиці. У працях мовознавців знайшли відображення такі аспекти проблеми каузативності в українській мові: прийменники причини (Н. М. Бурдаківська, З. І. Іваненко, І. А. Щукіна), дієслова певних лексико-семантичних груп із компонентом "каузація" (О. Ю. Грипас, О. В. Мартіна), моделі словотвірного каузатива

(А. А. Пузік, І. В. Ступак), реченнєвотвірний потенціал каузативних дієслів-предикатів (О. І. Леута, Л. О. Кадомцева, В. С. Карпалюк, В. Б. Гошилик), реалізація причинових відношень і відношень наслідку у структурі речення і тексту (М. Я. Плющ, М. І. Степаненко, Л. М. Руденко, О. В. Глотова, Л. І. Дубовик, Н. В. Кринська, О. О. Тележкіна). Проте каузативність як цілісна категорія не була об'єктом спеціального дослідження. У наукових розвідках, присвячених окремим виявам семантики каузативності в українській мові, наявна термінологічна невпорядкованість, переважає формально-граматичне тлумачення причиново-наслідкових відношень.

Актуальність дослідження зумовлена потребою уточнення лінгвального статусу категорії каузативності, визначення її місця в системі функціонально-семантичних категорій сучасної української мови, з'ясування спеціалізованих і неспеціалізованих засобів вираження каузативних відношень на різних мовних рівнях.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами. Дисертаційне дослідження відповідає загальній науковій проблемі кафедри української мови Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова "Лінгводидактичний опис функціонування української мови". Тема дисертаційної роботи була затверджена Вченою радою Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова (протокол № 6 від 03.03.2005 р.) та схвалена науковою координаційною радою "Українська мова" Інституту української мови НАН України (протокол № 30 від 17.01.2006 р.).

Мета дослідження – здійснення комплексного функціонально-семантичного аналізу каузативності; з'ясування принципів категоризації її опису одиниць каузативної семантики; виявлення різнорівневих засобів вираження каузативних відношень у сучасній українській мові.

Мета дисертаційного дослідження зумовила розв'язання таких завдань:

1) встановити логіко-філософську, онтологічну сутність та з'ясувати лінгвальний статус і термінологічну мікросистему категорії каузативності в сучасній українській мові;

2) визначити критерії виділення і розмежування різнорівневих засобів вираження каузативних відношень;

3) схарактеризувати лексико-семантичні та семантико-граматичні особливості каузативних дієслів як центру представлення категорії каузативності;

4) проаналізувати специфічні іменники, прислівники, прийменники, сполучники як основні засоби вираження каузативної семантики;

5) описати периферійні зони категорії каузативності в структурі простого і простого ускладненого речень;

6) виявити варіантні (імпліцитні, контекстуальні, конотативно-прагматичні, синкретичні) значення каузативності в структурі складних речень та надфразних єдностей.

Об'єктом дослідження є структура категорії каузативності та система засобів її вираження в сучасній українській мові.

Предметом дослідження є лексичні, фразеологічні, словотвірні та граматичні одиниці сучасної української мови, які експліковано або імпліковано реалізують каузативні відношення.

Методи дослідження, застосовані в дисертації, зумовлені метою і поставленими для її реалізації завданнями. Основними методами, які використано у дослідженні, є описовий (для вивчення й інвентаризації мовних засобів вираження функціонально-семантичної категорії каузативності на основі їхніх системних зв'язків) і функціональний (для виявлення системних семантичних особливостей та функціонального діапазону засобів вираження каузативних відношень на різних мовних рівнях). Додатково залучено методи і прийоми компонентного, дистрибутивного, трансформаційного аналізу, метод опозиції.

Наукова новизна дослідження зумовлена тим, що в українському мовознавстві вперше з'ясовано лінгвальний статус категорії каузативності, проведено комплексний аналіз лексичних, фразеологічних, словотвірних і морфологічних засобів вираження категорійної семантики каузативності в сучасній українській мові; описано синтаксичні конструкції із каузативними відношеннями; схарактеризовано явища синкретизму каузативності з іншими категоріями української мови (мети, часу, умови тощо).

Матеріал дисертаційної роботи. Ілюстративним матеріалом стали каузативні конструкції, дібрані із творів художньої, наукової, науково-популярної української і перекладної літератури, української періодики (газет), принагідно використано достовірні зразки висловлювань автентичних носіїв мови. Корпус лексичних і фразеологічних одиниць із каузативною семантикою був визначений методом вибірки із таких лексикографічних праць української мови: Словник української мови в 11-ти томах (К.: Наук. думка, 1970-1980), "Словарь української мови" в 4-х томах, за редакцією Б. Д. Грінченка (К., 1907-1909), Великий тлумачний словник сучасної української мови, укладачем і головним редактором якого є В. Т. Бусел (К., Ірпінь, 2005), Словник українських синонімів, укладений О. С. Вусиком, за редакцією А. М. Поповського (Дніпропетровськ, 2000), Фразеологічний словник української мови в 2-х книгах, укладений В. М. Білоноженком, за загальною редакцією Л. С. Паламарчука (К., 1999).

Теоретичне значення дослідження полягає в тому, що воно доповнює теорію функціонально-семантичних категорій сучасної української мови положеннями, що ґрунтуються на сучасних підходах до тлумачення категорійної семантики каузативності, а отже, сприятиме поглибленому вивченню інших функціонально-семантичних категорій в аспекті представлення їхньої семантики на різних рівнях мови.

Практична цінність визначається тим, що наявні в дослідженні положення і висновки можна використати для розробки комплексної функціонально-категорійної граматики, для написання підручників із лексикології та граматики сучасної української мови; укладання лексичних, граматичних та термінологічних словників. Крім того, результати дослідження можуть бути впроваджені у викладання загальних та спеціальних курсів з української мови у вищих навчальних закладах, а також у практиці навчання української мови в школі.

Апробація результатів дослідження. Основні положення дисертації обговорено на засіданнях кафедри української мови Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Матеріали дисертації апробовано на всеукраїнських та міжнародних наукових конференціях (Хмельницький, 2006, 2007; Київ, 2008; Черкаси, 2008), а також на науково-звітних конференціях професорсько-викладацького складу Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова (2005–2010 рр.).

Публікації. Результати дисертаційного дослідження відображено у 7 одноосібних статтях, 4 з яких опубліковано у наукових виданнях, затверджених ВАК України як фахові.

Обсяг і структура дисертації. Робота містить вступ, три розділи, висновки, список використаної літератури (403 позиції) та список використаних джерел (190 позицій). Загальний обсяг дослідження становить 274 сторінки, з них основного тексту – 212.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ

У вступі обґрунтовано актуальність теми дисертаційного дослідження, визначено об'єкт, предмет і методи дослідження, поставлено мету і завдання, вказано на зв'язок роботи з науковими програмами, планами, зазначено джерела фактичного матеріалу, з'ясовано наукову новизну, теоретичне значення і практичну значущість результатів дисертаційного дослідження, подано інформацію про апробацію результатів дослідження та публікації, окреслено структуру роботи.

У першому розділі – “Теоретичні засади вивчення категорії каузативності” – з'ясовано статус функціонально-семантичної категорії каузативності в сучасній українській мові, що перебуває в тісному зв'язку з логіко-філософською, онтологічною категорією каузальності (причиновості); окреслено термінологічну систему каузативності; визначено критерії відмежування каузативності від суміжних понять; розглянуто історію дослідження каузативності та каузативних конструкцій; обґрунтовано вибір функціонально-семантичного підходу до дослідження; визначено принципи виділення одиниць, які виражають каузативні відношення на різних мовних

рівнях; з'ясовано функціональний діапазон каузативних конструкцій; запропоновано варіант класифікації виражальних засобів категорії каузативності на спеціалізовані та неспеціалізовані.

Філософське трактування категорії каузальності (причиновості) стосується насамперед наявності в навколишній дійсності причиново-наслідкової залежності, яка існує суб'єктивно (у свідомості людини) і об'єктивно (у подіях і явищах реального світу). Каузативність як лінгвістичне поняття пов'язане із філософським поняттям каузальності. Каузальність – це закономірний зв'язок причини і дії. Згідно з каузальним законом буття кожне явище має свою причину й одночасно є причиною іншого явища, оскільки ніщо не з'являється безпричинно.

Каузативні відношення мають давню історію вивчення на матеріалі різних мов. Зарубіжні та вітчизняні дослідження, присвячені цій проблемі в цілому або окремим питанням, відображають розгляд її в таких аспектах: історичному; логічному; універсально-типологічному; лексико-семантичному; формально-граматичному; функціонально-граматичному; функціонально-комунікативному; функціонально-семантичному; когнітивно-прагматичному та ін.

У дисертаційній роботі використано функціонально-семантичний підхід до проблеми, оскільки він динамічно розвивається в сучасних лінгвістичних дослідженнях, зокрема і в тих, що стосуються питання каузативних відношень, і дає змогу виявити і проаналізувати мовні засоби, беручи до уваги триєдність функції, значення і форми мовного знака.

Категорію каузативності тлумачимо як функціонально-семантичну, яка втілює семантику поняттєвої категорії причиновості і презентує відношення “причина – наслідок” мовними засобами різних рівнів (лексичного, фразеологічного, словотвірного, морфологічного та синтаксичного). Мовні одиниці виражають причиново-наслідкове відношення між реаліями об'єктивної дійсності (каузативність типу *causa*) та між судженнями, що представлені в мові (каузативність типу *ratio*).

Основоположними термінами у руслі дослідження категорії каузативності є поняття “каузативна ситуація” та “каузативна конструкція”. Каузативна конструкція є мовною моделлю передачі каузативної ситуації – макроситуації, що складається мінімум із двох мікроситуацій, пов'язаних між собою відношенням спричинення, або каузативності. Каузативна конструкція має такі три елементи: 1) антецедент (каузувальна мікроситуація, яка містить предмет антецедента або каузатор та казувальний стан); 2) консеквент (каузована мікроситуація, яка об'єднує предмет консеквента, або об'єкт каузативності, та казуваний стан); 3) відношення каузативності, яке пов'язує антецедент і консеквент. Каузативна ситуація реалізована конструкціями із причиново-наслідковими відношеннями, які постають між істотами (особами), предметами, явищами, діями, подіями, процесами та станами.

Теорія опису лексико-граматичних явищ на засадах функціонально-семантичної теорії передбачає наявність різнорівневих засобів вираження, які посідають неоднакове за значущістю місце. Так, для структури функціонально-семантичної категорії каузативності притаманні значення центру і периферії. Центр утворюють одиниці, найбільш спеціалізовані на вираженні такого роду відношень, а на периферії перебувають засоби, у яких семантика каузативності є вторинною.

Засоби вираження категорії каузативності поділено на спеціалізовані та неспеціалізовані. Головними критеріями такого поділу є експліцитність / імпліцитність; постійна / непостійна каузативна семантика, диференційованість / синкретизм каузативних значень; регулярність / нерегулярність, комунікативна пріоритетність / непріоритетність уживання в мові з каузативною функцією.

До спеціалізованих віднесено центральні (каузативні дієслова як одиниці лексичного, фразеологічного, словотвірного, морфологічного та синтаксичного рівнів мови) і основні засоби (прийменниково-відмінкові форми зі значенням причини та наслідку; сполучники і аналоги сполучників, які маркують каузативні відношення; прислівники причини; іменники із семантикою причини і наслідку).

До неспеціалізованих віднесено просте речення, ускладнене дієприслівниковим, дієприкметниковим, прикметниковим і субстантивним зворотами, однорідними членами, просте речення із прийменниково-відмінковими і безприйменниковими формами іменника, що виявляють синкретизм значень; конструкції з інфінітивом каузативно-оцінної семантики; складнопідрядне речення із підрядними, що виражають синкретичні відношення; безсполучникове складне речення із абсолютно імпліцитними каузативними відношеннями між його частинами; складносурядне складне речення із каузативними відношеннями між його частинами, що виступають на фоні єдналих.

У другому розділі **“Спеціалізовані засоби вираження каузативних відношень у сучасній українській мові”** схарактеризовано центральний і основні засоби вираження причиново-наслідкових відношень в українській мові.

Дієслово є центральним засобом вираження каузативних відношень в українській мові. Каузативність як глибинна властивість мовних одиниць виявляється зовні в ряді формальних граматичних категорій дієслова.

Інтегральною ознакою синтетичних каузативних дієслів є перехідність, оскільки усі каузативні дієслова є перехідними, а усі неперехідні дієслова є некаузативними. Однак група перехідних дієслів є ширшою за групу каузативних. Каузативним є таке перехідне дієслово, дія якого не тільки переходить на об'єкт, а спричиняє певні зміни у ньому, а некаузативним є таке перехідне дієслово, дія якого або формально переходить на об'єкт, або

переходить, але не викликає в ньому жодних змін. Наприклад: *Він побачив будинок* (формально перехідне, некаузативне). *Він ударив нападаника* (перехідне, некаузативне). *Він розбив ногою лід* (перехідне, каузативне).

Категорія стану, яка функціонує на опозиції актив / пасив, пов'язана із каузативною деривацією типу каузатив / декаузатив. Постфікс *-ся (-сь)*, який є формальним показником пасиву, є також маркером декаузатива: він переводить каузативне дієслово у формі активу в розряд пасивних (зворотних) і декаузативних. В українській мові нерегулярна декаузативна деривація властива дієсловам різних лексико-семантичних груп.

Каузативність, яку можна описати перифразом “робити так, що певна ситуація починає відбуватись або відбувається”, є гіперсемою, що пронизує усю дієслівну лексику. Група каузативних дієслів в українській мові виокремлюється на основі лексико-семантичних та семантико-граматичних критеріїв. За наявністю / відсутністю каузативної семи усі дієслова української мови поділено на каузативні та некаузативні. Каузативні дієслова в українській мові перебувають в опозиційних (дериваційних) відношеннях із відповідними некаузативними корелятами (*годувати* = “їсти”+“каузація”, а *їсти* = “годувати”–“каузація”). Залежно від типу каузативної опозиції (деривації) розрізняють лексичний, фразеологічний, словотвірний, морфологічний і синтаксичний дієслівні каузативи.

Лексичний каузатив представлений дієсловами, які містять сему каузації у нерозчленованому вигляді. Компонент “каузація”, який виступає спільно із компонентами “результат каузації”, “спосіб каузації”, є додатковим, він інтегрується у лексему й ускладнює семантичну структуру дієслів таких лексико-семантичних груп: 1) переміщення і руху (*везти*); 2) просторової локалізації (*класти*); 3) психоемоційного, фізичного та фізіологічного впливу (*дивувати, засмучувати, веселити*); 4) зі значенням відношень: а) посесивних (*нагороджувати*); б) функтивних (*підготувати*); в) контакту (*з'єднувати*); 5) зі значенням зміни якості (*покращувати*); б) створення (*виготовляти*); 7) знищення (*усувати*); 8) знання, уміння, сприйняття (*навчати*). Лексичний каузатив в українській мові представлений такими нерегулярними лексико-морфологічними типами опозиції: 1) суплетивний (*горіти – палити*); 2) симетричний (*мчати* у таких реченнях: *Я мчав додому. Він мчав мене додому на своєму авто*); 3) нульовий (*пекти, будувати*).

Фразеологічний каузатив репрезентує сему “каузативність” на рівні фразеологічної одиниці, що відповідає моделям “дієслово + іменник”, “дієслово + прийменник + іменник”. Наприклад: *мотати душу, поставити на ноги*. Некаузативні дієслова можуть корелювати як із каузативними лексемами, так і з фразеологізмами (*боятися* → *лякати*; *боятися* → *наганяти страху*). Фразеологічний каузатив залежно від ступеня структурно-

семантичної цілісності представлено такими групами: 1) власне фразеологічний каузатив: а) фразеологічне зрощення (*збити з пантелику*); б) фразеологічна єдність (*вкоротити язика*); 2) фразеологічно-лексичний каузатив: фразеологічне сполучення (*давати наснагу, надихати до боротьби*).

Словотвірний каузатив представлений моделями відад'єктивного і відсубстантивного творення дієслів. Таку каузативну деривацію описує перифраз "робити так, щоб об'єкт набув такої якості або стану, які виражені твірною основою". У функції словотворчих афіксів можуть виступати префікси (*з-, с-, у-/в-, ви-, на-, по-, о-, за-, під-, при-, зне-, обез-*) і суфікси (*-и-, -а-, -ува-, -юва-*). У межах словотвірного каузатива розрізняються деривати із семантикою каузації позбавлення об'єкта певної якості або предмета (*барви – знебарвити*), набуття суб'єктом-істотою певного стану (*образа – ображати*), набуття або посилення певної якості (*міцний – зміцнювати*).

Морфологічний каузатив репрезентований групою морфем, винятковою функцією яких є регулярне утворення форми каузатива від некаузативних дієслів. В українській мові морфологічну каузативну деривацію, репрезентовану чергуванням фонем у корені слова, можна спостерігати тільки у діяхронії (*мерти – морити; текти – точити*). На рівні синхронії можна констатувати тільки нерегулярні морфологічні альтернативи, що представлені такими типами опозиції: 1) суфіксальний, який може супроводжуватись чергуваннями фонем у корені (*кипіти – кип'ятити, мокнути – мочити*); 2) префіксальний (*згадати – нагадати*); 3) постфіксальний, який є способом декаузативної деривації (*нервувати – нервуватись*).

Синтаксичний каузатив – це спосіб передачі каузативної семантики за допомогою дієслівних зв'язок (власне дієслів та дієслівних сполук) і залежних від них елементів у реченні. У реченні синтаксичний каузатив представлений каузативним дієсловом у ролі предиката, що виражає відношення каузації і спосіб каузації (інколи тільки відношення каузації), та пов'язаними з ним конструкціями, які експлікують каузований стан або дію. Консеквент дієслівних каузативних конструкцій переважно має форму: а) інфінітива, наприклад: *Токовий розпорядився труби списати в брак...* (П. Загребельний); б) іменника або применниково-відмінкової форми, наприклад: *Курибіда пам'ятає, як він спровокував одного хлопця на відвертість* (П. Панч); в) підрядного речення зі сполучником *щоб*, наприклад: *Залюкані люди вибігали з хат та благали, щоб він замовк* (М. Коцюбинський); г) прямої мови, наприклад: *– Ти ж не замерзни, – наказали погоничу...* (Д. Бузько).

Синтаксичний каузатив залежно від різновиду репрезентованої каузативної ситуації (спонукання, спричинення, обґрунтування) і її учасників має такі підтипи: інтерперсональний, міжподієвий, логічний.

Інтерперсональний каузатив реалізують дієслова із такою семантикою: 1) спонукання (*спонукати, схилити*); 2) примусу (*змушувати, зобов'язувати*); 3) наказу, вимоги (*веліти, вимагати*); 4) дозволу / заборони (*дозволяти, забороняти*); 5) допомоги / перешкоджання (*допомагати, сприяти, перешкоджати, заважати*); 6) пропозиції, поради (*пропонувати, радити*); 7) прохання, благання (*просити, молити*); 8) настанови, повчання (*вчити, наставляти*); 9) залучення, заохочення / попередження, застереження (*заохочувати, залучати, попереджати, застерігати*).

Міжподієвий каузатив функціонує в інваріантному значенні “власне спричинення”, яке реалізовано такими дієсловами, як *спричиняти, зумовлювати, призводити*, а також у таких варіантах значення “спричинення”: а) сприяння / завади (*давати, перешкоджати*); б) обов'язковості (*змушувати, вимагати*); в) стимулу (*штовхати*); г) виклику (*пробуджувати, вселяти*).

Логічний каузатив представлений конструкціями, що відображають семантику каузативності типу *ratio*. Наприклад: *Такий вибір пояснюється швидкістю їх росту – від посіву насіння до цвітіння минає всього два тижні...* (З газети).

Дієслівні каузативні конструкції можуть мати різне семантичне оформлення залежно від типу суб'єкта (каузатора). За критеріями *експлікованість / імплікованість, предметність / непередметність* виокремлено такі типи каузатора: експлікований предметний (істота, неістота), експлікований непередметний (подія, дія; стан; процес; якість тощо) та імплікований.

В українській мові є кількісно невелика група іменників, у пряме або переносне значення яких закладена сема “каузативність”. Залежно від акценту на каузувальній або каузованій ситуації іменники розподілено на дві групи: 1) причиново-орієнтовані (*Сильні опади – причина повені*); 2) наслідково-орієнтовані (*Повінь – наслідок сильних опадів*). До іменникових каузативних операторів, які актуалізують антецедент, належать також ті, що безпосередньо або опосередковано вказують на каузатора-діяча (*Цей хлопець – призвідник бійки; Його репліка – причина бійки*). Іменники є операторами логічної каузативності і функціонують переважно для встановлення каузативної залежності типу *ratio*. Структурно каузативні іменники пов'язують антецедент і консеквент у ролі частини складеного іменного присудка у простому реченні (базова компактна модель).

Каузативні відношення можуть бути виражені за допомогою прийменника, який функціонує у складі прийменниково-відмінкової форми у простому реченні. Каузативні прийменники сполучаються переважно з абстрактними відпредикатними іменниками, інколи – з конкретними іменниками. Наприклад: *Дядько Сапрон аж спотів від горілки та крику* (Г. Журба). Переважна більшість прийменників є згорнутим варіантом антецедента. Прийменники, які реалізують каузувальну ситуацію, виражають

сімнадцять значенневих варіантів причини, найуживанішими серед яких є такі: загальна причина (*через + N acc*); причина-джерело (*від/од + N gen*), причина-перешкода (*за + N inst*); причина-сприяння (*завдяки + N dat*), результативна причина (*внаслідок + N gen*); раціональна причина (*зважаючи на + N acc*); компенсаційна причина (*за + N acc*). Прийменники, які репрезентують каузовану ситуацію, мають такі відтінки: власне наслідок (*на + N acc*), кінцевий результат (*до + N gen*).

Із класу обставинних виокремлюються прислівники, які є засобом вираження каузативних відношень між консеквентом (у формі предикативного центра речення) і антецедентом, який вони власне згорнуто репрезентують. За відтінками каузативної семантики аналізовані прислівники поділено на такі групи: конкретно каузативні (*спересердя, згарячу*), приховано каузативні (*нащось, неспроста*), антикаузативні (*безпричинно, даремно*). У функціонально-синтаксичному плані конкретно каузативні прислівники є дериватами відповідних детермінантних підрядних частин складнопідрядного речення. Наприклад: *Він спересердя кинув у мене черевиком. – Він кинув у мене черевиком, бо розсердився.*

Каузативні сполучники та аналоги сполучників (сполучні слова і вирази, які є функціонально еквівалентними власне сполучникам) актуалізують причиново-наслідкові відношення між частинами складнопідрядного і складносурядного речень, а також у конструкціях перехідного типу (підрядно-сурядних, підрядно-безсполучникових та ін.). Такі каузативні конструкції акцентовано репрезентують або казувальну, або каузовану ситуації. Відповідно розмежовано одиниці із семантикою причини та наслідку. У складному реченні використовуються сполучники та аналоги сполучників із шістнадцятьма значенневими варіантами причини, найуживанішими серед яких є такі: загальна причина (*бо, тому що*); причина-обґрунтування, причина-врахування, причина-умотивування (*з огляду на те, що*); причина-взаємозв'язок, причина-взаємозалежність (*у зв'язку з тим, що*); результативна причина (*внаслідок того, що*); причина-походження (*від того, що*); причина-привід (*з приводу того що*); сприятлива причина (*завдяки тому, що*). У складному реченні функціонують сполучники та аналоги сполучників, що виражають тринадцять варіантів значення наслідку, найголовнішими серед яких є такі: власне наслідок, закономірний наслідок (*так що*); логічно-виправданий, раціональний наслідок (*зважаючи на це*); похідний наслідок (*на цьому ґрунті*); наслідок-результат, наслідок-підсумок (*у результаті чого*); бажаний, доцільний наслідок (*завдяки цьому*); невідворотний наслідок (*у силу чого*).

У третьому розділі “Неспеціалізовані засоби вираження каузативних відношень у сучасній українській мові” схарактеризовано контекстуальні, імпліцитні та периферійні засоби представлення каузативних відношень.

До неспеціалізованих засобів вираження каузативних відношень належать дієприслівники, дієприкметники, прикметники та субстантиви. Не маючи формальних показників каузативних відношень, вони виявляють їх лише у контекстуальному оточенні як імпліцитні (відносно чи абсолютно). Каузативне ускладнення напівпредикативного компонента, вираженого дієприслівниковими, дієприкметниковими, прикметниковими та субстантивними зворотами, у реченні оформлено синтагматично (згорнутий каузатив). Наприклад: *Гусари та угорська піхота, скуштувавши кип'ячої жвициці, зразу ж відкотилися* (Я. Качура). Каузативний компонент у формі одиничного прикметника, займенника, дієприкметника може не виділятися синтагматично (прихований каузатив). Наприклад: *Здивована Марися Павлівна не могла одразу й відповісти* (О. Гончар).

Контекстуально і лексично зумовлена каузативна семантика, виражена у формі дієприслівникового звороту зі значенням загальної причини, причини-перешкоди, причини-джерела тощо, увиразнюється на фоні часових відношень передування, репрезентація яких є основною функцією таких компонентів. Функцію репрезентації каузативних відношень виконують переважно дієприслівники у формі доконаного виду, що корелюють із формою минулого часу. Наприклад: *Впавши з п'яти-шестиметрової височини, Сахно втратила притомність* (Ю. Смолич).

Атрибутивне й обставинно-атрибутивне ускладнення простого речення за допомогою прикметникових, дієприкметникових і субстантивних зворотів виражає каузативні значення "якість або стан суб'єкта як причина дії". Каузативна семантика, закодована у прикметниковій лексиці психоемоційної, ментальної або фізіологічної сфер, може виявлятися у словосполученнях типу *веселий фільм, цікава книга, тепле пальто*.

Каузативні відношення можуть бути виражені низкою приєднано-відмінкових форм, які демонструють синкретизм значень. Каузативна семантика може виступати разом із об'єктною (*від + N gen, без + N gen*), атрибутивною (*у + N dat*), темпоральною (*від + N gen, після + N gen*), цільовою (*для + N gen; в ім'я + N gen*) і локативною (*нід + N inst, на + N loc*). Наприклад: *Тіло після плавання стало пружним* (Р. Андріяшик); *Наш русин в ім'я всевітнього братерства ладен і рідної матері відцуратись* (І. Вільде); *Мені відомо... як йому важко без вас* (В. Реймонт). На сучасному етапі розвитку української мови форми орудного та родового відмінків іменника як репрезентанти каузативних відношень перебувають на периферії функціонально-семантичної категорії каузативності (*мучився ревностями, радість визволення*).

Контекстуально-смыслову спрямованість виявляють однорідні члени (присудки), які виражають каузативні відношення на фоні сурядного (сднального) зв'язку, формалізованого сполучником *і* (*і*). Каузативні

конструкції з однорідними присудками репрезентують каузативні ситуації двох типів: 1) події як факти реальної дійсності – конструкції зі значенням перебігу подій, ускладнені семантикою зумовлення, каузації (*Він послизнувся і впав*); 2) судження як продукт логічної операції мовця на певних фактах – конструкції зі значенням обґрунтування, умовиводу, висновку (*Мабуть, він проспав і запізнився на поїзд*).

У простих реченнях каузативність може бути представлена інфінітивом. У таких каузативних конструкціях інфінітив (самостійно або з залежними словами) виражає значення причини певного стану. Стан як наслідок може бути виражений словами категорії стану, прикметниками-предикативами або дієприкметниками-предикативами. Наприклад: *Відчувається, просто щасливий він зараз бачити* докола себе цей екіпаж прихильних та зичливих до нього людей... (О. Гончар).

У системі складного речення каузативність репрезентована неспеціалізованими засобами, які мають імпліцитний (контекстуальний) й експліцитний характер. У складнопідрядному реченні каузативні відношення представлені одиницями, що виявляють синкретизм значень. Так, можливим є нашарування значень причини або наслідку на семантику: 1) мети, наприклад: *...брати все-таки бажують йому щастя й кепкують тільки для того, щоб їх обох підбадьорити* (І. Багрянний); 2) таксису (темпоральності), наприклад: *Нічого не бережуть, а потім за квартиру платити нічим!* (В. Реймонт); 3) інтенсивності дії, міри і ступеня вияву ознаки, наприклад: *...очі випромінювали стільки м'якосердності і доброзичливості, що не відповісти на це тим самим – було просто неможливо...* (Б. Левін); 4) умови, наприклад: *Був би впа, якби ти мене не підтримав*.

Контекстуально зумовленими каузативні відношення виступають у складносурядному реченні, спеціалізованому на вираженні еднальних відношень за допомогою асемантичних сполучників *і (й), а* (в значенні *і*). Складносурядні речення із каузативними відношеннями функціонують у двох підтипах конструкцій: причиново-наслідкової зумовленості і обґрунтування висновку. Конструкції першого підтипу сформовані за моделлю “антецедент → консеквент” і відображають позамовні події, процеси так, як вони відбувались. Наприклад: *Я з'їла той папірець натщесерце, і це лихо минулось* (І. Нечуй-Левицький). Конструкції другого підтипу виражають умовивід, у якому судження-причина виступає як достатня підстава для судження-висновку. Наприклад: *Все це – давно вже знайомі картини, і вони не можуть привернути уваги Закревського* (В. Собко).

Каузативні конструкції бесполучникового складного речення представлені імпліцитними каузативними засобами. За типом каузативності *ratio / causa* бесполучникові складні речення розрізняють на конструкції причиново-наслідкової зумовленості та конструкції логічного обґрунтування.

За порядком слідування частин каузативні конструкції цього типу поділено на два підтипи: 1) наслідково-орієнтовані, які відповідають схемі “антецедент → консеквент”; 2) причиново-орієнтовані, які побудовані за схемою “консеквент → антецедент”. Наприклад: *Транспорт уже не їздив: він прийшов додому пізно. Він прийшов додому пізно – транспорт уже не їздив.*

Каузативну семантику в складносурядних та безсполучникових складних реченнях відображає особливий інтонаційний малюнок, співвідношення вищо-нижнього та способових форм дієслів-присудків, підсилювальні частки, модальні слова, слова із семантикою заперечення тощо.

Складне синтаксичне ціле слугує для вираження каузативних відношень, якими пов'язані різні одиниці на рівні тексту. Текстові блоки, побудовані на семантиці каузативності, можуть налічувати різну кількість речень. Залежно від обсягу складного синтаксичного цілого виділено такі підтипи: компактний і розгалужений. Компактний підтип функціонує у вигляді двох суміжних речень, пов'язаних спільним каузативним значенням. Розгалужений підтип представлений колоподібною та лінійною моделями. Колоподібна модель репрезентована текстовим блоком, який актуалізує одну причину із кількома наслідками, або, навпаки, один наслідок із кількома причинами. Лінійна модель каузативності становить текстовий блок, у якому кожне попереднє речення виражає достатню підставу, причину для появи ситуації, вираженої наступним реченням.

ВИСНОВКИ

Проведене дослідження функціонально-семантичної категорії каузативності в українській мові дає змогу зробити такі висновки:

1. Категорія каузативності є універсальною категорією буття, вона має об'єктивний характер, відображає каузально зумовлену природу всіх явищ і речей у світі й існування нерозривного зв'язку між її двома полюсами – причиною і наслідком. У мовознавчому витлумаченні каузативність є функціонально-семантичною категорією, яка втілює семантику поняттєвої категорії причиновості і презентує відношення “причина – наслідок” мовними засобами різних рівнів (лексичного, фразеологічного, словотвірного, морфологічного та синтаксичного). Мовною домінантою є причина, а значення наслідку виступає вторинним, фоновим. Каузативним зв'язком поєднані факти реальної дійсності (реальна каузативність) і судження у мовленні (логічна каузативність), що у мові реалізовано двома типами каузативності: *causa* та *ratio*. Певний позамовний відрізок із причиново-наслідковим зв'язком описано терміном *каузативна ситуація*, якій у мові відповідає *каузативна конструкція*.

2. Засоби вираження каузативних відношень у мові утворюють чітку ієрархічну структуру із притаманними їм функціями та семантикою.

Структура функціонально-семантичної категорії каузативності представлена мовними одиницями зі значенням причини та одиницями зі значенням наслідку. Каузативність експлікована засобами різних мовних рівнів, а також вона може мати імпліцитний вияв. Засоби вираження каузативних відношень у мові є спеціалізованими та неспеціалізованими. Виділення та розмежування спеціалізованих і неспеціалізованих засобів вираження каузативних відношень ґрунтується на таких критеріях: експліцитність / імпліцитність; постійна / непостійна каузативна семантика, диференційованість / синкретизм каузативних значень; регулярність / нерегулярність, комунікативна пріоритетність / непріоритетність уживання в мові з каузативною функцією.

3. Центральне місце у сфері репрезентації каузативних відношень в українській мові займає дієслово. Каузативні дієслова спеціалізовані на вираженні каузативності в усіх виявах: міжсуб'єктного спонукання, примусу; міжподієвого спричинення, зумовлення; логічного обґрунтування. Дієслову властива деривація каузативних значень на лексичному, фразеологічному, словотвірному і синтаксичному рівнях мови. Лексичний каузатив охоплює слова, які виражають семантику каузативності на рівні лексики. Фразеологічний каузатив представлений сполуками ідіоматизованого дієслова та форми іменника. Словотвірний каузатив представлений каузативними дієслівними дериватами іменникових або прикметникових основ. Синтаксичний каузатив експлікований предикатом (дієслівною каузативною зв'язкою) і предикатним актантом у формі інфінітива, іменника, підрядного речення, прямої мови тощо. Дієслівні каузативні зв'язки становлять семантично розмаїті групи, одиниці яких (диференційовані на основі компонентів "каузація" та "спосіб каузації") утворюють такі підтипи синтаксичного каузатива, як інтерперсональний, міжподієвий і логічний.

4. На вираженні синтаксичної каузативності як вияву зумовленості спеціалізованими є прийменники та прислівники зі значенням причини і наслідку. Прийменники у складі прийменниково-відмінкових форм та прислівники ускладнюють обставинне значення каузативним напівпредикативним компонентом у простому реченні. У сфері прийменникового каузатива представлена найбільш розгалужена система відтінків значення причини. Специфічні іменники, які організують найбільш компактні каузативні конструкції, є маркерами каузативних відношень типу *ratio*. Каузативні прислівники утворюють нечисленну групу лексем, які реалізують каузативну семантику як конкретну, приховану або антикаузативну. Спеціальні каузативні сполучники та аналогі сполучників сформовані переважно на базі прийменників і певною мірою зберегли відповідну семантику. Проте, на відміну від прийменників, каузативні сполучники здатні виражати як відтінки причини, так і наслідку.

5. Каузативність виступає як додатковий (прихований) компонент у простих реченнях або як напівпредикативний компонент у простих реченнях,

ускладнених зворотами (дієприслівниковим, дієприкметниковим, прикметниковим та субстантивним), однорідними членами, безприменниковими і применниково-відмінковими формами іменників, інфінітивними конструкціями. Дієприслівникові звороти виражають каузативні відношення на фоні часових відношень різночасності. Каузативне ускладнення простого речення прикметниковими та субстантивними зворотами представляє причину як якість або стан суб'єкта.

6. Каузативність може бути імпліцитно представлена у структурі складного речення і складного синтаксичного цілого, у яких каузативні відношення є відносно чи абсолютно контекстуально зумовленими. Крім того, каузативна семантика характеризується синкретичністю: значення причини та наслідку у певних формантах можуть нашаровуватись на інші значення (умови, мети, інтенсивності дії, темпоральності тощо), які властиві периферії функціонально-семантичної категорії каузативності. Периферійні зони вияву каузативних відношень представлені в системі складнопідрядних речень, у яких формальним показником каузативних відношень є підрядні сполучники зі значенням мети, умови, часу, міри і ступеня. Разом вони утворюють особливий семантичний простір і складну гаму причиново-наслідкових відтінків. Каузативні відношення у складносурядному реченні загалом відповідають типовій схемі вираження причиновості в складному реченні, проте мають низку особливостей: імпліцитний характер представлення, поєднання семантики часу і причини; можливість вираження каузативності зі значенням обґрунтування. Безсполучникові складні речення із каузативними відношеннями є одним із своєрідних типів імпліцитних каузативних конструкцій, який має власний арсенал засобів вираження причиново-наслідкових відношень: порядок розташування предикативних частин, інтонаційне оформлення, співвідношення видо-часових та способових форм предикатів тощо.

Комплексне дослідження каузативної семантики різнорівневих одиниць української мови потверджує статус категорії каузативності як функціонально-семантичної. Функціональний діапазон різних класів слів і граматичних форм, які маркують каузативні відношення, є широким і різноплановим, а отже, має перспективу для подальших досліджень окремих аспектів категорії каузативності.

ОСНОВНІ ПОЛОЖЕННЯ ДИСЕРТАЦІЇ ВИСВІТЛЕНО В ТАКИХ ПУБЛІКАЦІЯХ:

1. Кучман І. М. Каузативні конструкції у структурі текстів політично-економічної тематики / І. М. Кучман // Актуальні проблеми гуманітарних та природничих наук: збірник наукових праць викладачів; [голов. ред. В. В. Третько]. – Хмельницький: ХНУ, 2006. – С. 155–157.

2. Кучман І. М. Семантичні типи конструкцій із дієсловами мовленнєвої каузації / І. М. Кучман // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 10 : Проблеми граматики і лексикології української мови : збірник наукових праць ; [відп. ред. А.П. Грищенко]. – К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2006. – Вип. 2. – С. 141–147.

3. Кучман І. М. До проблеми функціонального потенціалу та семантичного наповнення категорії каузативності в сучасній українській мові / І. М. Кучман // Актуальні проблеми філології та перекладознавства: збірник наукових праць ; [ред. кол. : І. Р. Буніятова, О. П. Воробйова, В. В. Козловський та ін.]. – Хмельницький : ХНУ, 2006. – Вип. 2. – С. 64–67.

4. Кучман І. М. Дієслівні фразеологічні одиниці каузативної семантики з компонентом “частина тіла” / І. М. Кучман // Наукові записки. Серія : Філологія. Збірник наукових праць ; [наук. ред. Н. Л. Іваницька]. – Вінниця : Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, 2008. – Вип. 10. – Т. 2. – С. 32–37.

5. Кучман І. М. Метафоризація як умова каузативного ускладнення семантики дієслів руху та переміщення / І. М. Кучман // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 10 : Проблеми граматики і лексикології української мови : збірник наукових праць ; [відп. ред. М. Я. Плющ]. – К. : НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2008. – Вип. 4. – С. 326–331.

6. Кучман І. М. Суб'єктна синтаксема в каузативних конструкціях із дієсловом-предикатом *будити* / І. М. Кучман // Мовознавчий вісник : збірник наукових праць ; [відп. ред. Г. І. Мартинова]. – Черкаси : Черкаський нац. ун-т ім. Б. Хмельницького, 2008. – Вип. 7. – С. 263–270.

7. Кучман І. М. Каузативні конструкції, співвідносні із складносурядними реченнями, в українській мові / І. М. Кучман // Філологічні трактати : науковий журнал ; [ред. колегія: О. Г. Ткаченко (голов. ред.), І. К. Кобякова (заст. гол. ред.) та інші]. – Суми : Вид-во СумДУ ; Харків : Вид-во ХНУ ім. В. Н. Каразіна. – 2009. – Т. 1. – № 1. – С. 59–65.

АНОТАЦІЇ

Кучман І. М. Функціонально-семантична категорія каузативності в сучасній українській мові. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук зі спеціальності 10.02.01 – українська мова. – Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. – Київ, 2011.

Дисертаційна робота присвячена комплексному дослідженню каузативності як функціонально-семантичної категорії, яка втілює семантику

поняттєвої категорії причиновості і презентує відношення “причина – наслідок” мовними засобами різних рівнів (лексичного, фразеслогічного, словотвірного, морфологічного та синтаксичного).

Уперше в українській лінгвістиці з’ясовано лінгвальну сутність категорії каузативності, уточнено термінологічний апарат лінгвістичних досліджень причиново-наслідкових відношень, описано спеціалізовані і неспеціалізовані засоби вираження каузативних відношень. Визначено лексико-семантичні та семантико-граматичні ознаки каузативних дієслів, що становлять центр категорії каузативності, і на основі дериваційних процесів у їхній системі схарактеризовано лексичний, фразеологічний, словотвірний, морфологічний і синтаксичний типи дієслівного каузатива. Проведено аналіз спеціалізованих на вираженні каузативних відношень іменників, прислівників, прийменників і сполучників, а також неспеціалізованих синтаксичних засобів вираження каузативних відношень у простому, простому ускладненому, складному реченні та у складному синтаксичному цілому.

Ключові слова: категорія каузативності, каузативне відношення, каузативна ситуація, каузативна конструкція, каузатив, каузативне дієслово, причина, наслідок, каузатор, каузат, каузативний компонент, антецедент, консеквент.

Кучман И. М. Функционально-семантическая категория каузативности в современном украинском языке. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.02.01 – украинский язык. – Национальный педагогический университет имени М. П. Драгоманова. – Киев, 2011.

Диссертация посвящена проблеме исследования функционально-семантической категории каузативности в современном украинском языке.

В работе установлена логико-философская, онтологическая сущность причинности, определен лингвальный статус категории каузативности; выделены и охарактеризованы специализированные и неспециализированные средства выражения каузативных отношений на разных уровнях языка.

В первом разделе диссертации рассмотрены теоретические основы исследования категории каузативности. Логико-философские работы, выполненные в русле детерминизма, подтверждают присутствие каузальной обусловленности вещей и явлений в объективном мире и в мышлении человека. Каузальность определена как неразрывная генетическая связь причины и следствия, которая находит отражение в системе языковых единиц. В современном украинском языке каузативность является функционально-семантической категорией, которая воплощает семантику понятийной категории причинности и представляет отношение “причина –

следствие” языковыми средствами разных уровней (лексического, фразеологического, словообразовательного, морфологического и синтаксического). Эти средства служат для репрезентации в языке определенной каузативной макроситуации, которая состоит из двух микроситуаций: каузирующей и каузируемой. В языке каузативную ситуацию передает каузативная конструкция, элементами которой есть антецедент (каузатор и каузируемое действие), консеквент (каузат и каузируемое действие) и компонент “каузация”, который связывает эти два элемента. Хотя причина и следствие экстралингвально есть равнозначными величинами, в языке на первый план всегда выходит одна из составляющих каузативной ситуации, а вторая выступает фоном. Кроме того, язык способен выразить как объективные причины и следствия (события, действия, процессы, явления), так и субъективные отношения обоснования вывода (продукт мышления коммуникативного деятеля). Таким образом, каузативность бывает двух типов *causa* и *ratio*. Функционально-семантической категории каузативности свойственны понятия центра и периферии, которым соответствуют специализированные средства выражения, отличающиеся маркированностью, регулярностью, приоритетностью, и неспециализированные, характеризующиеся немаркированностью, нерегулярностью, неприоритетностью.

Во втором разделе проанализированы специализированные средства выражения каузативных отношений в современном украинском языке. Глагол находится в центре категории каузативности, поскольку он способен выразить все типы каузативных отношений. Гиперсема каузативности свойственна всей системе глаголов украинского языка, которые разделены на два класса (некаузативные и каузативные), между которыми установлены отношения оппозиции (деривации). Основными средствами выражения каузативных отношений выступают также предложно-падежные формы и наречия, которые преимущественно реализуют антецедент и выполняют функцию обстоятельства в простых осложненных предложениях. Предложно-падежные формы выражают широкий спектр оттенков каузативного значения причины. Малочисленная группа имен существительных функционирует как часть сказуемого в простых предложениях и выражает каузативные отношения типа *ratio*. Союзы и аналоги союзов, которые образуют разветвленную систему единиц с семантикой причины и следствия, служат для оформления преимущественно подчинительной связи между частями сложного предложения, а также – маркерами каузативных отношений.

В третьем разделе охарактеризованы неспециализированные средства выражения каузативных отношений в современном украинском языке: каузативные конструкции в форме деепричастных оборотов, которым свойственно наслаение каузативных отношений на таксисные; причастных, адъективных и субстантивных оборотов, которые обозначает качество

субъекта как причину его действия, состояния; предложно-падежных и беспредложно-падежных (родительного, творительного) словоформ, которые демонстрируют объединение значения каузатива с семантикой объектива, локатива, темпоратива, цели; инфинитива со словами категории состояния и др.

Анализ сложного предложения представлен каузативными конструкциями сложноподчиненных предложений, которым свойственен синкретизм значений каузативности и темпоральности (таксиса), условия, цели, интенсивности действия и др.; сложносочиненных предложений, в которых каузативное отношение накладывается на формальное соединительное; бессоюзных предложений, которые отличает абсолютная имплицитность каузативного смысла.

Ключевые слова: категория каузативности, каузативное отношение, каузативная ситуация, каузативная конструкция, каузатив, каузативный глагол, причина, следствие, каузатор, каузат, каузативный компонент, антецедент, консеквент.

Kuchman I. M. Functional-Semantic Category of Causativity in the Modern Ukrainian Language.

Candidate of Philological Sciences Dissertation. Speciality 10.02.01 – the Ukrainian language. – M. P. Drahomanov National Pedagogical University. – Kyiv, 2011.

The present thesis is devoted to complex research of functional-semantic category of causativity, which realizes the semantics of conceptual category of causality and presents “cause – effect” relation with the help of language means on different levels (lexical, phraseological, word-formational, morphological and syntactic).

For the first time in Ukrainian linguistics lingual essence of the category of causativity is set, the terminological system of linguistic research of cause and effect relations is specified, specialized and non-specialized means of expressing causative relations are described.

Lexical-semantic and grammar-semantic properties of causative verbs, which form the centre of the category of causativity, are defined. Based on derivational processes in verbal system such causative types are characterised: lexical, phraseological, word-formational, morphological and syntactic. Nouns, adverbs, pronouns and conjunctions which specialize in expressing causative relations are analyzed. Non-specialized means of expressing causative relations, which function in simple and complex sentences, texts, are described.

Key words: category of causativity, causative relation, causative construction, causative situation, causative, causative verb, cause, reason, causer, causee, causative component, antecedent, consequent.

Підписано до друку 8.02.2011. Формат 30 × 42/4.

Ум. друк. арк. – 0,9. Обл.-вид. арк. – 1,0.

Наклад 100 прим. Зам. № 54, 2011.

Редакційно-видавничий центр ХНУ.

29016, м. Хмельницький, вул. Інститутська, 7/1

